

FRIHET, HEGEMONI OG LIBERALISME

Norge er blitt et samfunn der frihetsrommet for den enkelte, både når det gjelder politiske rettigheter og privatlivets frihet, er sterkt utvidet i løpet av det siste århundret. Ifølge rådende liberal ideologi er det en nær, årsaksmessig sammenheng mellom kapitalisme og frihet. Men dette blir for enkelt. Sammenhengen er derimot den at kapitalismen med nødvendighet skaper en omfattende lønnsarbeiderklasse og den politiske og økonomiske kampen denne klassen fører, har økt frihet som et sentralt siktemål. Men dette har kun skjedd i de land hvor det finnes en sterk arbeiderbevegelse og fagforeninger som organiserer de store lønnskategorier. Norge er blant disse land. Man kan si at frihet og demokrati ikke kom automatisk i kjølvannet av kapitalisme og frie markedsrelasjoner, men som følge av styrken til de sosiale bevegelsene som oppsto som reaksjon mot kapitalismen. Imidlertid er det et paradoks for vår egen tid at norsk (og europeisk) arbeiderbevegelse har gjennomgått stagnasjon og nedgang siden 70-tallet, nettopp fra den tid da radikale frihetsholdninger slo gjennom blant brede folkegrupper. Et sentralt problem er derfor hva slags sammenheng det er mellom denne politiske stagnasjonen (og framganger for liberalistiske høyrepartier) og den samfunnsmessige individualiseringa som har skjedd i de store lønnskategorier.

Kjernen i den liberalistiske frihetsoppfatning er at individet primært er en markedsaktør som best realiserer seg gjennom fri konkurranse med andre individer. Utgangspunktet er det enkelte individ og det aksepteres som en naturnødvendighet at konkurransen skaper ulikheter. Dette er grunnlaget for det liberalistiske samfunnssyn, i den grad et komplekst samfunnssyn overhodet er mulig innafør en liberalistisk ramme. (Margaret Thatcher benektet regelrett samfunnet som en faktisk realitet, kun individene finnes.) Den sosialistiske frihetsoppfatning har derimot fokus på samfunnet og de samfunnsmessige endringene som er nødvendig for å øke friheten på individnivået. Her legges det til grunn at frihet og et «fritt» samfunn bare kan forstås som *alles* frihet. Friheten for den enkelte må altså realiseres i et fellesskap med andre individer, ikke på bekostning av andres frihet. Den likhet som er implisert når vi sier «alles frihet», er en «verdi» som sidestilles med frihet. Videre er det en vesentlig side ved den sosialistiske frihetsoppfatningen at dagens frihet måtte kjempes fram av de underpriviligerte klassene som i utgangspunktet ikke hadde frihet. Utgangspunktet var altså de manges opplevelse av å være ufrie, mens noen få var frie. Kapitalismens sosiale kamper var nesten alltid også frihetskamper. Liberalismen ser bort fra denne

frihetens historiske og sosiale betingelser og bekjenner seg i stedet til et vakkert, men abstrakt begrep om frihet. Liberalismen mangler dermed forståelse for at det frihetsrommet som til nå er oppnådd, er skapt gjennom sosiale kamper. Det som kalles den liberale tradisjonen, skapte ikke den moderne friheten. Heller var det slik at den liberale tradisjonen ofte var motstander – i beste fall sto den på sidelinja – når de store slagene for økt frihet fant sted.

Frihetsdebatt og hegemoni

Vi lever under et liberalistisk ideologisk hegemoni. I dag snakker vi om nyliberalisme, men liberalismens hegemoni har på en måte «alltid» vært der, med et mulig unntak for sosialdemokratiets storhetstid etter krigen. Liberal har med frihet å gjøre. Grunnlovsfedrene på Eidsvold, og liberalismen i datidas Europa, så seg sjøl som frihetens forsvarere. Hovedkonflikten gikk mellom frihet og despoti. Despotisk var de eneveldige monarkiene som dominerte Europa, også kalt absolutisme. Men despotisk var også – i sin radikale versjon – den masse-revolusjon som begynte i 1789 i Frankrike og som berørte hele Europa i de neste tiårene. Den konstitusjonelle liberalismen hevet seg elegant over det forhold at den frihet som ble hyllet av datidas politiske klasse, var høyst begrenset – strengt tatt var det en frihet kun for embedsmenn og velhavende eiendomsbesittere i by og bygd. Norge var i internasjonal målestokk et progressivt land. Ifølge en noe generøs omtale av de norske forhold av Karl Marx i 1857 hadde landet en grunnlov som var «den mest demokratiske i hele Europa»¹. Likevel: her var stemmeretten begrenset til 7-8% av befolkninga, rettssikkerheten og yringsfriheten var ikke reell (til tross for at grunnloven garanterte «frimodige ytringer») og slett ikke organisasjonsfrihet eller sosial trygghet. Begrepet folkesuverenitet var ideologisk viktig, men en fiksjon. Sverre Steen, som i form og språklig uttrykk var en særdeles behersket historiker, sa at før 1814 styrte embedsmennene i kongens navn, etter 1814 styrte de i folkets navn.²

I dag vil vi alle være frie. Men det ville være ytterst naivt å tro at vi nå – plutselig – var trådt inn i fornuftens og opplysningens tidsalder der ordet frihet ikke lenger har en tilslørende effekt.

En ideologi som skal ha en hegemonisk funksjon, må inneholde noe sant. Den må inneholde slagord, appeller og argumenter som har en grobunn i store befolkningsmasser og på en måte svarer til deres erfaringer. En hegemonisk ideologi framstiller visse ting som udiskutable. Hva frihet, demokrati og rettferdighet er, blir sjelden presisert. En hegemonisk ideologi er ikke en konsistent helhet – og den må appellere til og favne om et bredt befolkningspekter. Den kan bare favne så vidt fordi den er bred, utflytende og uten klar, logisk oppbygging. Denne beskrivelsen passer sjølsagt ikke bare på liberalis-

men, men også på den sosialdemokratiske samfunnsoppfatning og samfunnsvisjon, slik den preget Norge i åra etter krigen.

Antonio Gramsci, kommunistlederen som skrev sine fengselsopptegnelser i Mussolinis fangehull, snakket om ideologi i to betydninger: som individuelle teorier og bevegelser knytta til begrensede miljøer og – på den andre sida – ideologier «som er nødvendige for en gitt struktur». «De «organiserer» menneskemasser og skaper det terrenget som mennesker beveger seg i, tilegner seg bevissthet om sin posisjon, sine kamper etc.»³ En hegemonisk ideologi er av det siste slaget. Dette betyr at «terrenget» som den politisk-ideologiske diskusjonen forgår på, ligger der på forhånd og legger føring for politisk debatt og enhver politisk bevegelse. Det politisk-ideologiske terrenget er forankret i det sivile samfunn. Noe av det viktigste som skjedde i løpet av det 20. århundre, var at impulser fra det sivile samfunnet og dermed fra lavere sosiale klasser lettere kunne nå fram til og påvirke det politisk-statlige plan. Dette avskaffet ikke klassesamfunnet, men forholdet mellom klassene og det politisk-ideologiske terrenget endret seg radikalt.

Frihetsrevolusjonen

Det har skjedd grunnleggende endringer i det sivile samfunn siden 1814. De avgjørende gjennombrudd for økt frihet og demokrati skjedde i sammenheng med de to verdenskrigene, dannelsen av organiserte arbeiderbevegelser, Den russiske revolusjon og den store depresjonen på 1930-tallet. Vanlige folk, som den gang var umyndiggjorte og på sentrale punkter rettsløse (som tilfellet Marcus Thrane viste), har i vår tid politiske friheter (stemmerett, organisasjonsrett etc.). De har sosiale rettigheter og privatlivets frihet (i valg av utdanning, yrke, bosted, livsstil, samlivsrelasjoner osv). Frihetsidealet har bred sosial forankring. Spør man vanlige mennesker i vestlig land om hva de verdsetter ved samfunnet, vil svaret svært ofte være: frihet. Særlig personlig frihet, slik som gjelder enkeltmenneskets individuelle valg av egen livsførsel og konsum. Her ønskes frihet fra enhver kontroll, både privatøkonomisk og statlig. Den andre viktige formen for frihet, politisk frihet, betraktes nok som viktig, men kommer likevel i andre rekke i forhold til de opplevde friheter i privatlivet. Det er berettiget å snakke om en frihetens revolusjon i det 20. århundre og det er dette, og ikke borgerskapets næringsfrihet og markedets frihet, de brede masser identifiserer seg med.

Av disse grunner kan vi egentlig ikke si at den ideologiske signatur for vår epoke er en ren liberalisme, sjøl om nyliberalismen fører det store ordet på politikkenes topplan og preger det internasjonale økonomiske arrangement. Liberalismens politisk-ideologiske hegemoni gjelder først og fremst på samfunnets topplan, blant den «snakkende» eller politiske klassen. Samfunnet som helhet preges av en vagere massementalitet som heller må betegnes som en blanding av humanisme, liberalisme og sosialdemokratisme, ispedd også

en god dose hedonisme. (Rasistiske og andre reaksjonære holdninger er understrømmer.) Massedemokrati og opprøret mot autoriteter av alle slag gjør at det ideologiske totalbildet er fragmentert og utydelig. Dette i motsetning til i mellomkrigstida da ulike klasser, borgerskap, arbeiderklasse og bønder, i større grad levde i sine egne «verdener», til dels i et fiendtlig forhold til hverandre, og identifiserte seg med sine respektive politiske (og i noen tilfeller religiøse) autoriteter. I dag framstår den jevne massen i det norske samfunnet som forholdsvis homogen – i livsstil, mentalitet og konsumatferd. Tilsvarende denne homogeniseringen har de politiske partiene og organisasjonene i stor grad mistet forbindelsen til de store folkegruppene. Det finnes et latent konfliktpotensial mellom masse og politisk elite som kan vise seg i krisesituasjoner. Men bare unntaksvis – dersom fundamentale friheter og rettigheter blir opplevd som truet – vil massen bli «politisert». Dette gjelder i større grad land som Frankrike, Italia, Spania og Hellas der det gamle partisystemet viser oppløsningstendenser og mister taket på velgerne, enn i Tyskland og de nordiske land hvor det politiske systemet er intakt.

Liberalismen og den her beskrevne massementalitet – så ulike de enn er – konvergerer i sterk oppslutning om frihet. Den moderne frihetsmentalitet danner grunnlaget for at liberalismen, i en revidert og utvannet utgave, overhodet kan være en tilnærmet hegemonisk ideologi i den politiske offentligheten. Liberalismens hegemoni er særlig sterkt rotfestet blant politikere, mediafolk, ledende akademikere, statlig byråkrati og de deler av næringslivet som samarbeider tett med statsapparatet, herunder de største bedriftene. Viktig for denne konvergens har også vært at de to høyrepartiene i prinsippet (om enn ikke med imponerende konsekvens i praktisk politikk) aksepterer velferdssystemet og den sterkere stat som følger med. Avgjørende for det stabile hegemoniet på topplanen er ikke minst at landets to ledende partier, Arbeiderpartiet og Høyre, utgjør en tung, samlet blokk som garanterer fortsatt norsk underordning under NATO og EU (gjennom EØS). Vårt land har unngått opprivende strider innen de politiske elitene, slik vi har hatt i Storbritannia (Brexit), Italia, Hellas, Spania og andre land.

Frihetens historiske betingelser

De dypere historiske årsakene som overhodet muliggjorde frihetsrevolusjonen ble imidlertid liggende i skyggen. Riktignok har Arbeiderpartiet og fagbevegelsen alltid vært opptatt av at nåtida er formet av en historisk prosess, i motsetning til den historieløshet som råår på høyresida. I min ungdomstid på 60- og 70-tallet fikk vi mye belæring om «de harde trettiåra», men da i betydningen noe tungt og fælt som, dersom vi bare stolte på Arbeiderpartiet, aldri ville komme igjen. Det var sjelden eller aldri snakk om den klassekamp som var den opprinnelige drivkraft bak det sosialdemokratiske regimet. Det var heller ikke snakk om at de underliggende klasseforholdene ikke var

avskaffet, men besto i beste velgående. Ungdom på venstresida reagerte den gang på sosialdemokratiets harmonistiske og teknokratiske samfunnssyn og på arrogansen som oppsto hos et parti som hadde sittet lenge med den politiske makta.

I en artikkel i Vardøger fra 1988 som tok for seg forholdet mellom Arbeiderpartiet og arbeiderklassen, beskrev jeg en utvikling fra en hegemonisk statsideologi til en frihetsideologi forankret i det sivile samfunn: «I de første ca 20 etterkrigsåra dominerte staten og en statsvennlig ideologi. Staten og Arbeiderpartiet hadde bundet opp de ulike sosiale gruppene. De alvorlige konfliktene som var, nemlig mellom fagbevegelsen og Arbeiderpartiet, ble løst på kammerset mellom parti- og LO-toppene. Den andre epoken fra ca 1965 og fram til i dag er preget av at bevegelser i det sivile samfunn destabiliserer staten og det partipolitiske systemet. Denne epoken kan vi karakterisere bredt som frihetsideologiens periode. Politisk er det en periode hvor særlig alt statlig blir utsatt for kritikk. Vi får nå motreaksjoner fra de politiske ytterfløyene mot den sterke statsoppbygginga. Den tradisjonelle næringsliberalistiske kritikken fra høyre hadde alltid vært der... Det nye på 60-tallet var at vi fikk en bølge av radikal kritikk fra venstre ... like mye rettet mot sosialdemokratiet som mot privatkapitalismen, for sosialdemokratiet ble sett på som den moderne kapitalismens administrative elite.»⁴

Denne underliggende frihets-mentaliteten ga også i tiårene etter at dette ble skrevet (1988), grobunn for ulike politiske mobiliseringer, særlig på den politiske høyresida. Først med den økonomiske verdenskrise fra 2008 kan man si at nyliberalismens ideologiske offensiv, men ikke den samfunnsmessige individualiseringsprosessen, bremses noe opp. Situasjonen i Europa i de siste 10-15 åra er den at de etablerte partiene, og særlig de sosialdemokratiske, har svekket seg ytterligere. Høyrepopulismen, bestemt av frykt for arbeidsplasser, inntekt og sosial sikkerhet, har gjort store framskritt. De etablerte konservative partiene har mistet mye tillit blant frustrerte velgere. En del venstrepartier har også gjort framskritt, som Podemos i Spania og Syriza i Hellas. Norge – som et land hvor den sosiale sikkerheten fortsatt er ivarettatt relativt godt – er mindre berørt av høyrepopulisme.

1960- og 70-tallets ungdomsradikalisme var i alle sine forvirrede varianter og uttrykksformer en eneste stor feiring av friheten. Den gikk til angrep på alle autoritetsforhold, eksperimenterte med ulike livsformer som i dag betraktes som en selvfølge, og bidro på det politiske plan til å svekke autoriteten til det etablerte politiske maktapparatet. Også 70- og 80-tallets høyrebølger spilte effektivt på frihetsverdiene. En viktig effekt for venstresida var at dette innevarslet en periode med svakere forbindelse mellom Arbeiderpartiet og arbeiderklassen. Forbindelsen mellom parti og sosialt grunnlag er alltid viktigere for arbeiderbevegelsen enn for høyresida, fordi den i utgangspunktet er en mobilisering mot kapitalismens nedbrytende

sosiale virkninger. Den økte individualismen rammet venstresida hardere enn høyresida. De følgende generasjoner «arvet» ungdomsopprørets frihetsverdier (om enn i modererte former) når de vokste opp i de neste tiårene. Ungdomskullene er stadig de mest utpregede dyrkerne av frihet og idealistiske holdninger, men ungdom er også det alderssegment som deltar minst i valg og har svak erfaring/kunnskap om politikk.

En ironisk side ved denne overgangen til økt individuell frihet og frihetsideologi var at den aldri ville ha kommet uten den sosialdemokratiske velferdsstaten. Friheten var arbeiderbevegelsens ektefødte barn. I særdeleshet et produkt av utdanningssystemet som sosialdemokratiet bygde opp etter krigen. Frihetens grunnlag var en sterk stat. Men dypest sett handlet det om at produktivitetsøkninga muliggjorde en radikal nedkorting av arbeidsdagen og dermed økt fritid. Rommet for frie handlinger økte. Det økte for enkeltindividet samtidig som en stadig større andel av den voksne befolkninga endte opp som lønnsarbeidere, jf kvinnes massive inntog i arbeidslivet. Betingelsene for at dette skulle være mulig – og at tilbakefall i en tilstand der den totale arbeidstida øker, ikke skal skje – er imidlertid en vellykket interessekamp fra arbeiderklassens side. Nedkorting av arbeidstida, med bibehold av eller økt levestandard, kom jo aldri som noen gave fra de herskende klassene.

Når store masser av ungdomskullet fikk gå på videregående skole og på høyskole/universitet, betydde ikke dette bare muligheten for sosialt opprykk. En større del av den totale livstid ble *fri tid*, unndratt kapitalforholdets disiplinering, herunder også den borgerlige ideologiproduksjon som spontant skjer innafor den private bedrift. Da den moderne arbeiderbevegelse ble dannet i Norge (1870-tallet) var arbeidstida vanligvis 10-11 timer. 6-7% av alle fabrikkarbeidere var barn under 15 år.⁵ Etter frihetsrevolusjonen ble avgjørende ungdomsår preget av utdanning, ikke lønnsarbeid. Velferdsstaten bygde på det faktum at produktivitetsøkningen tillot at en mindre del av livet til et individ var oppfylt av lønnsarbeid, samt også det maktpolitiske faktum at de lavere klasser og deres representanter var i stand til gjennom politisk mobilisering å sikre at en del av produktivitetsøkningen ble anvendt til fordel for de lavere klassene. Det siste var på ingen måte noen selvfølge.

Økt fri tid var arbeiderbevegelsens opprinnelige grunnkrav. Kravet om 8-timersdagen sveiset de ulike arbeiderbevegelsene sammen til en internasjonal bevegelse og samlet dem om en felles 1. mai-feiring i 1889. Før dette hadde Marx omtalt økt fri tid som betingelsen for et sosialistisk samfunn og noe som forvandler besitteren av *den frie tid* til «et annet subjekt».⁶ Ungdomsopprøret og utdanningsekspløsjonen innvarslet først og fremst en frigjøring og en endring til «et annet subjekt» for arbeiderklassens barn. Barn av de bedrestilte hadde allerede i høy grad den frihet det her er snakk om. Derfor kan vi si at frihetsrevolusjonen først og fremst handlet om arbeiderklasseindividet og utspilles i det 20. århundre, mens frigjøringa av det borgerlige

individet i forholdet til det før-kapitalistiske standssamfunnet hører det 19. århundre til. Liberalismens storhetstid er intimt forbundet med denne siste, borgerlige frigjøringsprosessen.

Det er et av sosialdemokratiets store svakheter at de ikke forsto følgene av de prosesser de sjøl utløste. I sosialdemokratiets storhetstid (1945-1965) var det de færreste som så at resultatet av den velferdsstatlige trygghet ville bli samfunnsmessig individualisering og oppløsning av den etablerte klasse-solidaritet. Denne oppløsninga av tradisjonell klassesolidaritet – liberaleren, den framtrepende Høire-politikeren C.J. Hambro omtalte den som et «hordeinstinkt»⁷ – kom særlig til å bli en utfordring for den politiske venstresida. Heller ikke seinere har sosialdemokratiet fullt ut forstått sammenhengen mellom individualisme og sosialstatlig ekspansjon. Altfor ofte er individualisme blitt stemplet som «borgerliggjøring» av arbeiderklassen – både fra sosialdemokratiet og ytterste venstre. Men det er umulig å forstå enkelt-individets frihet i dag uten å trekke inn de omfattende sosial kamper som startet med arbeiderklassens første framtrepen i det 19. århundre. Frihetens betingelser lå i erobring av stemmerett, organisasjonsfrihet, streikerett, fagorganisering og forhandlingsrett. Uten en mobilisering og organisering av arbeiderklassen ville disse seirene ikke vært vunnet. De rettighetene det her er snakk, om ville aldri ha blitt så forankret i det norske samfunnet som de faktisk er. Først når de mange som ikke har frihet, tar opp kampen for frihet, blir frihet for alle en mulighet. Da Einar Gerhardsen i 1978 så tilbake på hva som var vunnet i det 20. århundre, var konklusjonen at «det største er at arbeidsmannen ikke lenger trenger gå med lua i handa».⁸ Med andre ord: det største var at det hadde skjedd en historisk prosess som førte til at det enkelte arbeiderklasseindivid la vekk respekten og underdanigheten overfor autoritet-er av alle slag og krevde å bli behandlet med likeverd og respekt.

Klassekompromisset undergraves

Særlig styrket arbeiderbevegelsen sine posisjoner vis a vis kapitalmakta i epoken som startet etter Den andre verdenskrig. Denne epoken var kjenne-tegnet av et omfattende klassekompromiss både nasjonalt og internasjonalt. (Jf her Hans Ebbings artikkel i dette heftet.) Utfallet av krigen var et avgjørende globalhistorisk faktum som eliminerte fascismen som alternativ til demokratiet som kapitalismens politiske overbygning. Klassekompromisset førte til en nedtoning av samfunnets klassekarakter. Man «glemte» at de fundamentale konfliktene ikke var løst, men bare ordnet og kanalisert inn i visse statlig-administrative former på grunnlag av en midlertidig interesse-balanse og der det var uklart i hvilken retning denne interessebalansen i fram-tida kunne bli forrykket. Sosialdemokratiet så ikke at det var stadig mobili-sering av sitt eget sosiale grunnlag som var forutsetninga for videre politiske framskritt. Eller – alternativt – man så det, men maktet ikke å gjøre det, fordi

en økende andel av arbeiderklassens individer ikke så denne nødvendigheten. Uansett om også den siste forklaringsmåten er sann, så bidro sosialdemokratiet til denne utviklinga gjennom demobilisering av eget grunnplan.

Det er den politiske og ideologiske kapital som ble opparbeidet og investert i klassekompromisset (i Norge i perioden 1935-ca 1950), som dagens arbeiderbevegelse har vært på og som i dag langt på vei er oppbrukt. Behovet for fornyelse er akutt. Men «fornyelse» i politikken kan aldri bare handle om å tenke ut nye teorier. «Det er ikke nok at tankene trenger seg fram mot virkeliggjørelse – virkeligheten må sjøl trenge seg fram mot tankene.»⁹ Fornyelse betyr her at det finnes et bredt grunnplan som ønsker forandring, at det er mulig å organisere dette, at det finnes politiske partier og fagorganisasjoner som kan gjøre dette organisasjonsarbeidet, og at dette grunnplanet beveger seg noenlunde i takt mot noen klart formulerte målsettinger. 1930-tallets parole «Hele folket i arbeid!» mobiliserte bredt og førte Arbeiderpartiet til regjeringsmakta i 1935. Noe lignende er i dagens situasjon uhyre krevende, i realiteten umulig på kort sikt.

Det gamle klassekompromisset trues i vår tid av kapitalkreftenes ulike offensive framstøt, betegnet som nyliberalisme. På den ene sida er kapitalkreftenes styrke formidabel. På den andre sida representerer nyliberalismen en svært snever, økonomistisk tilnærming til samfunnsproblemene, som i stagnasjonsperioder må framkalle motstand fordi statlig styring da åpenbart er nødvendig. Nyliberalismen har ikke svar på grunnleggende problemer, verken de store politisk-økonomiske problemene eller det som gjelder private livsformer. Nyliberalisme kan knapt nok kalles en ideologi, den er en enkelt refleks av markedets logikk. Det private næringsliv i Norge utgjør ingen ideologisk hegemonisk klasse. Næringslivet utgjør en tung, økonomistisk interesseposisjon, men må stole på staten. Arbeidsgiverorganisasjonene NHO og Virke m.fl. kan ha en viss vetomakt og kan sabotere politiske utspill. Men som klasse fungerer ikke kapitalistene som et konstruktivt element med et perspektiv for samfunnsutviklinga som helhet. Det borgerlig-liberale hegemoni i Norge er helt avhengig av at sosialdemokratiet spiller på lag med høyrekreftene i en del saker som forholdet til arbeidsmarkedspolitikken (jf. EØS) og utenrikspolitikken (NATO).

Klassekompromisset og velferdsstatens logikk førte med seg en ideologisk terrengforskyvning som fikk betydning ikke bare for venstresida og sosialismen, men også for høyresida og liberalismen. Friheten, som tidligere var borgerskapets domene og hovedslagord, er etter hvert blitt noe alle forholder seg positiv til, som noe vi alle «har». Friheten oppleves som en selvfølge. I tillegg setter arbeiderne som stemmer på høyrepartiene, visse skranker for høyrepartienes angrep på velferdsstaten, som er den materielle forutsetninga for økt frihet. Innholdet i frihetsbegrepet blir i en slik situasjon enda mer utvannet enn det tidligere. «Kampen» mellom ulike posisjoner vil

definitivt ikke bestå i at ett parti forsvarer friheten, mens et annet parti vil avskaffe den. Debatten handler mer om hva vi forstår med frihet.

Frihetsdebattens irrganger – fra Førde til Civita

Frihetsdebatten har med ulik grad av intensitet alltid bølget fram og tilbake. På venstresida har den vært ført under slagordet om å «erobre tilbake friheten» fra de borgerlige. Både Arbeiderpartiet og SV har forsøkt dette. Einar Førde, den gang nestleder i Arbeiderpartiet, holdt i 1987 en landsmøtetale som åpnet for en omfattende frihetsdebatt. Førde var for øvrig kjent for utsagnet «Vi er alle sosialdemokrater». Dette slagordet fungerte vel mest som trøst og beroligelse om at det sosialdemokratiske hegemoniet fortsatt var uanfektet. I dag vil det være ytterst dristig å gjenta dette slagordet, og dagens partileder, Jonas Gahr Støre, gjør heller ikke det.¹⁰

Førdes landsmøtetale om frihet var en reaksjon på 80-tallets høyrebølge og på framgang for Høyre og Fremskrittspartiet. Arbeiderpartiets frihetsdebatt ble imidlertid mer en tilpasning til høyrebølgen og nyliberalismen enn en motvekt mot den.¹¹ Partiet var under Gro Harlem Brundtland etter hvert åpen for privatiseringer og avreguleringer som høyresida ropte på. Hovedproblemet i Førdes analyse den gangen og andre lignende utspill, var en defensiv holdning til den kritikk av sosialismen som en stadig mer aggressiv liberalisme utviklet under ulike høyrebølger i siste del av forrige århundre. En underliggende premiss i Førdes tale var at høyrekritikken mot Arbeiderpartiet på avgjørende punkter, slik som i synet på statlig reguleringer og på markedet, var riktig. «Vi må kvitte oss med skuldingane om at vi er markedsfiendtlige», var budskapet. Det var ingen klar linje i Førdes frihetsanalyse, kun en rekke forvirrende retrett-argumenter – talen etterlot et inntrykk av ideologisk oppløsning.¹² Først etter den økonomiske verdenskrise fra 2008, erkjente og uttrykte ledende arbeiderpartifolk at markedet må reguleres av staten dersom ikke kapitalismen skal gå til grunne i sitt eget anarki. Men fortsatt opplever vi at et parti som SV – i redsel for å bli stemplet som et «reguleringsparti» – velger å gå imot et generelt påbud av flytevestbruk i alle lystbåter. Påbudet skal kun gjelde barns bruk av redningsvest – her har man altså endelig trukket skillelinja mellom frihet og ufrihet. Begrunnelsen lyder nesten som et ekko av Førde: «SV vil kvitte seg med stemplet som forbudsparti.» (Intervju med Audun Lysbakken i Klassekampen 8.7.2014). Lysbakken sier riktig nok at det er på området arbeidsliv og økonomi at det er et særlig behov for reguleringer. I så fall bør SV på en kraftfull måte fornye kapitalismekritikken – og uten å la høyresida styre debatten. Men for å lykkes her trengs en prinsipiell kritikk av liberalismen og dens oppfatning av frihet. Venstresida må argumentere offensivt for at omfattende lovreguleringer i moderne samfunn er nødvendig for å sikre

friheten og at den enkeltes sikkerhet og sosial trygghet ikke står i konflikt med frihet for alle, men er en betingelse for en slik frihet.

Det er noe symptomatisk i at en debatt om flytevest-påbud skal profilere venstresida som frihetsvennlig. Saken er for liten. Hvorfor går man ikke tungt inn på det området som utgjør kjernen i borgerlig frihetstenkning, nemlig den økonomiske friheten, markedets frihet, arbeidslivets frihet? Frank Rossavik, i sin kommentar til Lysbakken i samme Klassekamp-utgave, påpeker at «høyresida slipper for lett i disse debattene». Uten tvil en riktig observasjon. Til tross for at det kapitalistiske system grundig har demonstrert både sin egen anarkistiske natur og sin manglende læringsevne, men bare kan endre seg dersom den blir møtt med makt, lever fortsatt forestillinga markedets frihet som frihetens kjerne. Jo mer markedets uregulerte konkurranse slippes løs, dess mer frihet. Men den som ikke har pengemakt, har heller ikke markedsrett, som Max Weber kalte det, (se Sven Røgerbergs artikkel i dette heftet), og har dermed heller ikke frihet, uansett om markedets frihet er en realitet. Partiene på venstre side bør gjøre det helt klart at deres frihet er av en helt annen art enn markedets frihet. Især fordi store deler av arbeiderklassen faktisk tenker i maktkategorier og har forstått at markedets frihet ikke er annet enn den sterkeste rett.

Arbeiderpartiets frihetsdebatt i 1987 ble ingen suksess. Tida synes å være ute for de omfattende ideologiske debattene, igangsatt av de politiske partiene. I 2016 har vi for lengst beveget oss inn i tenketanken og PR-byråenes epoke, de siste fylt opp av forhenværende politikere. Tenketanker og konsulenter arbeider imidlertid opp mot selve det politiske systemet og dets rekrutteringsbasis, gjerne politiske ungdomsorganisasjoner og studenter. De henvender seg i mindre grad til det brede publikum slik partiene tross alt må gjøre. Også tenketanken inntog i offentligheten reflekterer avstanden og fremmedgjøringa mellom vanlige folk og det politiske systemet.

Vi har fått tenketanker eller tankesmier som Agenda og Civita som ivaretar «de store spørsmål». Visstnok skal de utgjøre motsatte poler, men de synes å ha problemer med å finne ut hva som egentlig skiller dem, slik også de politiske partiene har. I hvert fall lød Klassekampens oppslag om det første debattmøtet mellom Agenda og Civita: «Like om likhet». (8.10.2014).

Civita, som ifølge sin egenpresentasjon «skal bidra til økt forståelse og oppslutning om liberale verdier» og har en rekke fast ansatte, styre og råd preget av kjente navn fra næringsliv, statsadministrasjon og academia, forsvarer fortsatt den frie kapitalisme, om man enn også insisterer på, med Lars Fr. Svendsens ord, at liberalismen er «en ideologi som ønsker en sterk stat.»¹³ Skraper man litt på Civitas dannede fasade, finner man tradisjonell fagforeningsfiendtlighet, «oppmykning» av arbeidslivets regelverk og liberal imperialisme (humanitær intervensjoner under USAs ledelse). Liberalismens totale dominans har imidlertid blitt så sterk at ledende liberalister har begynt å ytre seg kritisk mot egen liberalisme. Ifølge kunnskapsminister Torbjørn

Røe Isaksen må ikke liberalismen «få kolonisere alle livets sfærer.» Norske konservatives «forsømmelse av kulturkritikken» har «banet veien for seksualisering, kommersialisering og markedstenkning på områder hvor det ikke hører hjemme.» Han beklager at «den økonomiske liberalismen har blitt nær enerådende i vår verdensdel.» (Klassekampen 10.1.2015)

Riktignok har innspill av denne typen ennå ikke endret noen politikk. Røe Isaksen forsvarer i samme intervju humanitære intervensjoner. I 2016 legger forsvarers langtidspan opp til å gjøre Norge til en, om mulig, enda mer lydlig medspiller under USAs globale imperie-strategi. Men han røper en viss uro over at liberalismen er i ferd med å bli upopulær i folkedypet, til og med i Norge.

Den hegemoniske liberalismen – et moderne sjølbedrag

Den eneste liberalisme som kan ha håp om å møte forståelse i norsk offentlighet, er en modifisert og utvannet liberalisme, en liberalisme som i tillegg forsøker å framstille som liberalt det som i virkeligheten er demokratiske og sosiale framskritt som venstrekraftene i Norge har drevet fram. Et skoleeksempel på en slik utvanning er den nettopp siterte boka til Lars Fr. Svendsen, *Frihetens filosofi*.¹⁴ Svendsen, som både er ansatt i Civita og som professor i filosofi ved Universitetet i Bergen, er en av Civita-miljøets ledende teoretikere. *Frihetens filosofi* presenterer en utpreget akademisk liberalisme, den er saklig og argumenterende på sine premisser. Det er bare det at disse premissene inneholder uholdbare forutsetninger, åpenbare fordommer og kunnskapsmangel (det siste gjelder marxismen i særdeleshet). Svendsen forutsetter at det er innafor liberalismen og den liberale tradisjon at man finner svarene på alle grunnleggende politiske problemer. For han er det omtrent umulig å være for et samfunn med frihet dersom man ikke er liberalist. Liberalismen fungerer her, som forøvrig i norsk debatt, som en slags over-ideologi. Den er ikke kun et standpunkt blant andre standpunkter – i konkurranse med disse andre. Liberalismen opptrer med en ambisjon om å være standarden som andre ideologier måles etter og fordømmes eller godkjennes i forhold til. Andre ideologier inkluderes i det demokratiske fellesskap bare dersom de ikke bryter med grunnleggende liberale «verdier». De må til syvende og sist kunne fortolkes som varianter av liberalisme – enten de vet det eller ikke. Det liberale demokratiet i dag har et «filosofisk hegemoni»: «I realiteten finnes ikke filosofisk akseptable alternativer til det liberale demokratiet i dag.»¹⁵

Uttrykket liberalt demokrati inneholder en mystifikasjon. Det er en historisk etterpå-konstruksjon som visker ut konflikten mellom demokrati og liberalisme. Dersom vi overser denne konflikten, forstår vi ikke hvorfor og hvordan demokratiet oppsto. De som kjempet for demokratiske rettigheter – altså stemmerett, organisasjonsrett, yringsrett, streikerett osv – gjorde det i

en historisk kamp *mot* liberalismen og de sosiale gruppene som var knyttet til den, i Norge embedsmenn og borgerskap. Det er karakteristisk for Svendsens framstilling at de historiske sammenhengene og særlig aktørene, dvs. de undertrykte sosiale gruppene, som kjempet for demokratiske rettigheter og dermed for frihet, forsvinner ut av syne. Men det faktiske forhold var jo at kampen for demokrati og øvrige rettigheter som i dag (noe optimistisk) betraktes som en selvfølge, ble reist og kjempet fram av den tidlige arbeiderbevegelse gjennom en utenomparlamentarisk kamp. Marcus Thrane og hans bevegelse, som var «den første organiserte politiske bevegelse i landet overhodet»,¹⁶ reiste for første gang kravet om allmenn stemmerett i 1850. Allmenn stemmerett er ifølge Svendsen et hovedkriterium på det liberale demokrati. Men Thranes bevegelse ble slått brutalt ned, med særdeles aktiv deltagelse fra Stang og Schweigaard, som er de sentrale liberalere i det 19. århundres Norge og av Civita regnes inn i det som kalles den «liberale tradisjon». ¹⁷ Når den liberale tradisjoner på denne måten bekjempet dem som kjempet for demokrati og organisasjonsfrihet – og denne kampen fortsatt i ulike former også seinere – hva er da det faktiske grunnlaget for å si at den liberale tradisjonen har skapt demokratiet og et samfunn med de moderne friheter?

Den friheten den klassiske liberalismen først og fremst kjempet for, var den økonomiske friheten og et politisk system som sikret eiendomsbesitterenes eiendomsrett. Til dette hørte en ide om at de lavere klasser ikke burde ha fulle politiske rettigheter. Det er sjølsagt bra at liberalismen, etter at disse politiske rettighetene var kjempet gjennom, aksepterte dem. Men det er en tilsnikelse å omtale dem som liberale rettigheter. Likevel er det dette Svendsen gjør i kapitlet Liberale rettigheter i *Frihetens filosofi*. Han har en liste med det han regner som 11 fundamentale rettigheter som skal gjelde for myndige individer og som skal sikre deres frihet. Realiseringa av de aller fleste av disse 11 rettighetene kom først etter omfattende kamper fra de lavere klassenes side. Vi har nevnt stemmeretten. I Norge og andre framskredne industriland, ble allmenn stemmerett gjennomført i de første tiårene av det 20. århundre som en følge av den voksende arbeiderbevegelsens krav. Men heller ikke sikkerhet, rettstrygghet eller organisasjonsrett, som Svendsen nevner, var sikret før arbeiderbevegelsen hadde kjempet dem fram. Det blir derfor helt feil å kalle slike rettigheter «liberale» rettigheter. De bør heller kalles «demokratiske» rettigheter.

Det er imidlertid en viktig rettighet blant de 11 rettighetene som er knytta til den liberale tradisjonen, nemlig eiendomsretten. Ifølge liberalismen er formålet med en stat (civil society), «the preservation of property», slik John Locke sier det.¹⁸ Alle mennesker bør ha rett til eiendom. Men det er i spørsmålet om *hva slags eiendom* at sosialisme og liberalisme skiller lag. For sosialismen gjelder det retten til å eie de konsummidler (hus, mat, klær etc) som er nødvendig for et rimelig, anstendig liv med materiell trygghet. Men

uttrykket «rett til eiendom» tilslører skillet mellom konsumeierdom av denne typen og *kapitaleierdom*, dvs eiendom som erverves med sikte på produksjon for profitt og akkumulasjon av kapital. Kapitalisme kan ikke være en menneskerett, i så fall ville det være en rettighet kun et mindretall kunne realisere.

Sosialisme og liberalisme har ulike syn på hvilke friheter som skal beskyttes og bli rettigheter, hvilke som kun skal være tillatt og hvilke friheter (eller subjektive ønsker) som ikke bør være tillatte. Sosialismen anklages for å være tvang. Men dette er en form for overflatisk moralisme. Enhver politisk teori må forsvare visse former for tvang og frihetsbegrensning for overhodet å være en politisk teori. At vi lever i en individualistisk tidsalder under liberalismens hegemoni, viser seg her fra en problematisk side: den skaper en naiv frihetsillusjonisme som legger føringer på den offentlige samtale. Ifølge dette standpunktet blir tvang og makt i seg sjøl noe suspekt. Også på den politiske venstresida drømmer man seg ofte bort i luftige visjoner om en verden hvor det bare finnes gode mennesker som alle vil det samme og hvis frihet aldri kommer i konflikt med andres frihet. Liberalismen blir aldri helt enig med seg sjøl om den skal opptre med en frihetsidealisme som grenser til anarkisme, eller om den skal vedgå (hva som åpenbart er sannheten) at også det liberale samfunn nødvendigvis benytter tvang.

Den utvannede, akademiske liberalisme kan gå svært langt i å utslette ethvert substansielt innhold i sin liberalisme. Historikeren og Nobelkomitelederen Francis Sejersted omtalte en gang «grunnlaget for den liberal-konservative tradisjon» som «skepsis til utopien, til menneskenaturen, til makten og til politikken».¹⁹ Men dersom rett og slett skeptisisme skulle være grunnlaget for en politisk ideologi, til og med fornektelsen av makt, ville denne ideologien aldri ha fungert i virkelighetens verden. Her må vi heller snakke om et ideologisk sjølbedrag. Denne splittelsen mellom en realpolitisk liberalisme og liberalismen som utopi er et uløselig indre problem i moderne liberalisme. For øvrig minner dette litt om venstresidas sosialistiske politikere som helst ikke snakker om sosialismen. Det minner også om Einar Førde da han kom på defensiven i forhold til høyrebølgens statskritikk. Man kan dermed si at også høyresida har sin form for ideologisk opportuniste. Denne redselen for å stå for noe substansielt bidrar til å gi dagens norske debatt omkring frihet og liberalitet et skjær av uvirkelighet.

August 2016

NOTER

- 1) K. Marx: Bernadotte. *Marx-Engels-Werke*, (Berlin 1956ff) Bd 14, s 162
- 2) Sverre Steen: *Tusen års norsk historie. Artikler og avhandlinger*. Oslo 1958 s 168

- 3) A. Gramsci: *Selections from the prison Notebooks*, London 1973 s 376-377
- 4) Sosialdemokrati mellom stat og samfunn. *Vardøger* 18-1988, s 95. Dette Vardøgerheftet hadde rammetittelen “Arbeiderklasse og sosialdemokrati. Mot avvikling av et skjebnefellesskap?”
- 5) Edv. Bull: *Arbeiderklassen i norsk historie*. 2. utgave Oslo 1948, s 90
- 6) Marx: *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*. Berlin 1953, s 599.
- 7) C.J. Hambro: *Moderne mentalitet*. Oslo 1937 s. 30
- 8) E. Gerhardsen: *Mennesker og politikk. Erindringer 1965-78*. Oslo 1978, s 168. Sjøl om denne boka inneholder et avsnitt med overskrifta Sosialisme og frihet, finnes det her ingen henvisninger til den individualiseringsprosessen som samfunnet den gang gjennomgikk, heller ikke noen omtale av ungdomsopprøret. I det nevnte avsnittet forsvaret Gerhardsen offentlig drift på en rekke samfunnsområder og sier blant annet om Postsparebanken: «Jeg går ut fra at i dag vil selv ikke den blåeste høyremann drømme om å foreslå Postsparebanken nedlagt, eller solgt til private». (S. 170) Noen må likevel ha drømt slike drømmer, for i dag er Postsparebanken forlenget historie etter innlemmelse i DNB i 2010 under Jens Stoltenbergs andre regjering.
- 9) Karl Marx, *Zur Kritik der hegelschen Rechtsphilosophie*. Marx-Engels-Werke Bd 1, s 386.
- 10) Jonas Gahr Støre: *I bevegelse. Veivalg for det 21. århundre*. Oslo 2014 s 71
- 11) Jf min kritikk av Førde og Aps frihetsdebatt i artikkelen Frihet, orden og sosialisme. *Vardøger* 18-1988, s. 200-220. Sitater fra Førde er hentet fra denne artikkelen.
- 12) Frank Rossavik gir i sin biografi om Einar Førde, *Stikk i strid*, kap. 11 ”Ideolog og stjerne”, et godt innblikk i den ideologiske situasjonen i AP rundt landsmøtet 1987, Spartacus, Oslo 2007
- 13) Lars Fr Svendsen: *Frihetens filosofi*. Oslo 2013 s 21
- 14) For en mer omfattende kritikk av Svendsens bok se min artikkel Frihet, nødvendighet og sosial tvang. Kritiske kommentarer til Lars Fr Svendsen, *Frihetens filosofi*. Agora Nr 4/2015-Nr1/2016, s 226-251.
- 15) Svendsen op. cit, s 110
- 16) Edv. Bull op. cit. S 63
- 17) Se Øystein Sørensen, Lars Fr. Svendsen og Lars P. Nordbakken: *Tre essays om Liberalisme*, Oslo 2008, hvor det i en framstilling om liberalismens i Norge framgår at liberalismen hadde et «ideologisk hegemoni» (s 13), at Stang og Schweigaard var sentrale liberale statsmenn og tenkere (s.15) og at det regimet de ledet, var «moderniserende og reformerende...drevet av en effektiv, autoritær, men samtidig begrenset, statsmakt» (s 14). Vel og merke – denne statsmakt var likevel ikke så begrenset at den ikke med hard hånd slo ned Thranebevegelsen, under tilsidesettelse av de rettsstatlige prinsippene som den liberale tradisjonen har for vane å påberope seg. I disse Civita- essays nevnes overhodet ikke Thrane, frihetens faktiske forkjemper. Heller ikke at Schweigaard i 1851, som vel den eneste gjennom tidene, fra Stortingets talestol mente at en ubevæpnet opposisjonsbevegelse skulle møtes «med krudt og bly». (Historiker Ernst Sars (1913), se *Dovre faller*, forfatterkollektiv, Gyldendal, Oslo 2015, s.62.
- 18) Locke: *Two Treatises of Government*. Red. Goldie. London 1993 s 157
- 19) Sejersted: *Norsk idyll?* Oslo 2000 s 31